

## บทที่ ๔

### เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจิตประภัสสรในพุทธปรัชญาเถรวาท กับแนวคิดเรื่องจิตเดิมแท้ของนิกายเซน

สำหรับบทที่ ๔ นี้ ผู้วิจัยสนใจวิเคราะห์เปรียบเทียบความหมายของจิตประภัสสรกับจิตเดิมแท้ จิตประภัสสรในพระไตรปิฎกกับจิตเดิมแท้ในพระสูตรมหายาน จิตประภัสสรในอรรถกถากับจิตเดิมแท้ในนิกายเซน และเปรียบเทียบจิตประภัสสรกับจิตเดิมแท้ในทัศนะของนักวิชาการปัจจุบันเป็นลำดับต่อไป

#### ๔.๑ เปรียบเทียบความหมายแห่งจิตประภัสสรและจิตเดิมแท้

ทัศนะเรื่องความหมายแห่งจิตประภัสสรและจิตเดิมแท้ ทั้งพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญานิกายเซนมีประเด็นที่เหมือนกันคือ ทั้งพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญานิกายเซนให้ความหมายจิตประภัสสรและจิตเดิมแท้เหมือนกันว่า “หมายถึงจิตอันผุดผ่อง หรือจิตอันใสบริสุทธิ์ ” เพราะฐานความคิดมาจากฐานเดียวกันคือพุทธศาสนาในยุคต้นๆ ความหมายของจิต ๔ ประการเช่นกัน ได้แก่ คิด=รับรู้ คิด, ก่อหรือสร้าง=พอกพูน, สังสม=สังสม และวิจิตร=วิจิตร ซึ่งแต่นิกายให้ความหมายไว้ดังนี้ คือ

คำว่า “จิตประภัสสร” หมายถึง จิตที่ผุดผ่อง หรือมีรัศมีอันสว่างออกมา เป็นสิ่งที่คิดถึงเรื่องราวต่างๆ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ที่ผ่านมาจากตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจที่ยังผุดผ่องตามปกติอยู่ เปรียบเหมือนน้ำใสสะอาดบริสุทธิ์ หรือมีแสงสว่างอยู่ เป็นนามธรรมที่สามารถรู้อารมณ์หรือสิ่งที่มากระทบ แต่ในขณะนั้น เป็นเพียงสภาพการเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส และนึกคิดเท่านั้น และสามารถส่องสว่างสิ่งนั้นให้ปรากฏในโลก สิ่งต่างๆ ในโลกนี้มีอยู่เพราะถูกจิตประกาศเปิดเผยออกมา เปรียบเหมือนแสงไฟส่องสว่างโลกนี้

คำว่า “จิตเดิมแท้” หมายถึง จิตที่มีความบริสุทธิ์และเปล่งประกายโดยธรรมชาติ ซึ่งเปรียบเทียบได้กับดวงอาทิตย์ที่มีประกายแสงโดยปกติ เพราะพอกพูน (อาจิต) และสังสม (อุปจิต) อารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ และธรรมารมณ์

ความหมายของจิตประภัสสรฝ่ายพุทธปรัชญาเถรวาทกล่าวไว้ว่า คือภวังคจิตมีสภาพเป็นกลางๆ หรืออภัยากฤต เป็นปกติจิตหรือปกติโมโน คือยังไม่เป็นกุศลหรืออกุศล มีความสำคัญในฐานะเป็นองค์ของภพชาติ หรือเป็นที่เก็บรวบรวมอุปนิสัยสันดานหรือข้อมูลต่างๆ ไว้ภายใน มีลักษณะประภัสสร ขาว บริสุทธิ์ แต่ถูกอุปกิเลสที่จรเข้ามาทำให้เศร้าหมอง ฝ่ายนิกายเซนที่ให้ความหมายของ

จิตเดิมแท้ตามฝ่ายมหายานคือมหาสังฆิกะที่สืบต่อความเชื่อมาว่า จิตจะมีเพียงสภาพใดสภาพหนึ่งเท่านั้นคือไม่กุศลก็เป็นอกุศล ไม่ขาวก็ดำ จะไม่มีสภาพกลางๆ ซึ่งจิตเดิมแท้นี้อาจเปรียบได้กับระดับอาลัยวิญญาณที่มีบทบาทหลักตามคำสอนของนิกายโยคจารซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อแนวคิดของนิกายเซน อุปมาเหมือนความมืดกับความสว่าง เมื่อความสว่างปรากฏขึ้นที่ใด ที่นั่นก็เลยไม่มีความมืดเหลืออยู่ เช่นเดียวกันเมื่อความมืดปรากฏขึ้นที่ใด ที่นั่นก็เลยไม่มีความสว่างเหลืออยู่ จะเห็นว่า ทั้งสองฝ่ายไม่ได้ถกเถียงกันเลยว่าเนื้อแท้ๆ ของจิตเป็นประภัสสรหรือไม่เป็นประภัสสร ประเด็นอยู่ที่ว่าในขณะที่เกิดกุศลจิตหรืออกุศลจิต มีอนุสัยยืนพื้นอยู่ในจิตตลอดเวลาหรือไม่เท่านั้นเอง<sup>๑</sup> ซึ่งผู้วิจัยสนใจทำการศึกษเปรียบเทียบเป็นประเด็นดังต่อไปนี้

## ๔.๒ เปรียบเทียบจิตประภัสสรในพระไตรปิฎกและจิตเดิมแท้ตามในพระสูตรมหายาน

### ก. ประเด็นที่เหมือนกัน

๑. จากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลตามพระไตรปิฎกของฝ่ายเถรวาทและพระสูตรมหายานซึ่งคัมภีร์หลักคือลัทธิการสูตรนั้นจะเห็นได้ว่ามีความเหมือนกันในการตีความหมายของจิตประภัสสร และจิตเดิมแท้โดยเน้นที่ลักษณะของจิตเป็นหลักกว่าเป็น จิตที่ยังใสสะอาด บริสุทธิ์ หรือจิตที่มีรัศมี มีแสงสว่าง จิตประภัสสรนั้น เป็นจิตที่ยังมีความใสสะอาด อยู่ในภาวะธรรมชาติของมันล้วนๆ ยังไม่แปดเปื้อนด้วยกิเลส เหมือนดังข้อความดังนี้

จิตประภัสสรเป็นจิตที่ปกติ ยังไม่ได้ไปรับอารมณ์อะไรมา ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง”<sup>๒</sup>

จิตเดิมแท้ เป็นรากฐานที่อยู่ในภาวะธรรมชาติล้วนๆ ซึ่งมีความบริสุทธิ์ประภัสสรโดยธรรมชาติ เป็นครุฑแห่งพระตถาคต (ตถาคตครุฑ) ดังความในลัทธิการสูตรว่า “จิตเป็นประภัสสรโดยธรรมชาติ เป็นตถาคตครุฑ มีความงดงาม”<sup>๓</sup>

๒. ทั้งสองนิกายมองกระบวนการทำงานของจิตที่เหมือนกัน ซึ่งจิตเนื้อแท้มีความเปล่งประกาย บริสุทธิ์แต่กลับกลายเป็นเศร้าหมองไป กล่าวคือ จิตประภัสสรนั้น เป็นจิตที่ยังมีความใสสะอาดอยู่เดิมแท้ทีเดียว เปรียบเหมือนน้ำที่ยังใสสะอาดอยู่ในเบื้องต้น ยังไม่มีสิ่งใด เช่น ฝุ่นละออง เป็นต้น มาเจือปน แต่เมื่อมีการทำงานจึงถูกกิเลสมาทำให้เศร้าหมอง ในฝ่ายเถรวาทจึงเรียก

<sup>๑</sup> พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร (พรรณา), “จิตตมาตรของนิกายโยคจาร: การศึกษาเชิงวิเคราะห์บนฐานแนวคิดเรื่องจิตในพระพุทธศาสนายุคต้น”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๒๒.

<sup>๒</sup> อง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๔๙/๙, อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๙/๙.

<sup>๓</sup> *The Lañkāvatāra Sūtra*, trans. by D.T. Suzuki, p. 282.

กระบวนการทำงานว่า จิต มโน วิญญาณ ดังพุทธพจน์ว่า

ตถาคตเรียกสิ่งนี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไปตลอดทั้งคืนและวัน เปรียบเหมือนลิงเมื่อเที่ยวไปในป่าเล็กและป่าใหญ่จับกิ่งไม้ ปล่อยิ่งไม้ นั้นแล้ว ย่อมจับกิ่งอื่น ปล่อยิ่งนั้นแล้วย่อมจับกิ่งอื่นต่อไป ฉะนั้น ตถาคตจึงเรียกสิ่งนี้ว่า จิต บ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไปตลอดทั้งคืนและวัน<sup>๔</sup>

คำว่า “จิต มโน วิญญาณ” เป็นคำที่ฝ่ายเถรวาท เรียกจิตที่เปลี่ยนแปลงไปในการทำงาน คือมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลาทั้งกลางคืนและกลางวันหรือกระบวนการแห่งปฏิจจสมุปบาท

ทางฝ่ายนิกายเซนที่ถือตามแนวคิดนิกายโยคาจาร เรียกกระบวนการทำงานว่า “จิต มนัส วิญญาณ” ดังความในลังกาวตารสูตรว่า “จิตเรingers่าเหมือนนักฟ้อน มนัสเหมือนผู้กำกับการแสดง วิญญาณ ๖ เหมือนผู้ชมการแสดงบนเวที”<sup>๕</sup>

ทางมหายานเรียกว่า “มนัส” ดังข้อความในลังกาวตารสูตรว่า “จิตประภัสสรโดยธรรมชาติ ถูกอุปกิเลส และมนัสเป็นต้น )ทำให้เศร้าหมอง (ประกอบด้วยตัวตน อันพระผู้เลิศด้วย วาตะแสดงไว้แล้ว”<sup>๖</sup>

ที่เรียกว่า “วิญญาณ” เหมือนกันเพราะจิตที่ทำงานด้วยการออกมารับรู้ถึงสิ่งที่มากระทบ ทางทวาร ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เรียกชื่อตามการรับรู้ว่า จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมนโวิญญาณ การรับรู้ของจิตในขั้นนี้เกิดขึ้นเพราะอาศัยองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ ทวาร อารมณ์ และวิญญาณ ดังนั้น คำว่า “จิต มโน วิญญาณ และ จิต มนัส วิญญาณ” เป็นชื่อเรียกการทำงานของจิต ๓ ขั้น คือ ขั้นรากฐาน ขั้นใช้ความคิด และขั้นรับรู้ อารมณ์ตามลำดับ

๓. ทั้งสองนิกายกล่าวถึงเน้นการเข้าถึงสัจภาวะหรือธรรมชาติแห่งพุทธะ อันหมายถึงจิต ประภัสสรหรือจิตเดิมแท้ซึ่งถูกกิเลสหรือสิ่งเศร้าหมองเข้าครอบงำ ด้วยการตามระลึกรู้ภายในกาย ใจ (จิตและเจตสิก) จนไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดๆ แม้แต่จิตเครื่องระลึกรู้

## ข. ประเด็นที่แตกต่างกัน

๑) คำอธิบายลักษณะของจิตที่ถูกอุปกิเลสเข้าแทรกทำให้จิตประภัสสรของทางฝ่ายเถรวาท และจิตเดิมแท้ของทางเซ็นหม่นหมองไปนั้นแตกต่างกัน ดังประเด็นที่ว่า “... จิตนั้นเศร้าหมอง

<sup>๔</sup> ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๖๑/๙๒, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๖.

<sup>๕</sup> The Lañkāvatāra Sātra, trans. by D.T. Suzuki, (London and Boston: Routledge & Kegan Paul LTD, 1972), p. 193.

<sup>๖</sup> Ibid, p. 283.

แล้ว เพราะอุปกิเลสที่จรมมา”<sup>๗</sup> กับ “... ญกอุปกิเลสและมนัสเป็นต้น (ทำให้เศร้าหมอง) ประกอบด้วย ตัวตน อันพระผู้เลิศด้วยวาหะแสดงไว้แล้ว”<sup>๘</sup> คำว่า อุปกิเลส” ฝ่ายเถรวาท หมายถึงสิ่งที่ทำให้จิต ประภัสสรเศร้าหมองมีอยู่ ๓ ชั้น คือ (๑) กิเลสอนุสัย คือกิเลสอย่างละเอียด มีความตั้งใจมั่น และความปักใจมั่นในจักขุ ในรูป ในจักขุวิญญานและในธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาน เป็นต้น<sup>๙</sup> ซึ่งมีอยู่ ๗ อย่าง<sup>๑๐</sup> คือ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย มานานุสัย ภวราคานุสัย และ อวิชขานุสัย<sup>๑๑</sup> (๒) กิเลสอย่างกลาง (ปริยญฐานกิเลส) คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจ- กุกกุจจะ วิจิกิจฉาทั้ง ๕ นี้ เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “นิวรณ ๕”<sup>๑๒</sup> และ (๓) กิเลสอย่างหยาบ (วิติกม- กิเลส) คือ กิเลสที่เกิดขึ้นและออกมาเป็นพฤติกรรมทางกายและวาจา เช่น การฆ่าสัตว์ การพูดปด เป็นต้น ที่เรียกว่า“อกุศลกรรมบถ”<sup>๑๓</sup> อุปกิเลสดังกล่าวจะแทรกเข้ามาในช่วงที่จิตไปรับอารมณ์

ฝ่ายมหายานมองว่า อุปกิเลส หมายถึงเครื่องเศร้าหมองที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการทำงาน ของมนัสมีอยู่ ๔ คือ อาตมโมหะ (ความหลงว่าในตัวตน) อาตมทฤษฎี (ความเชื่อว่ามีตัวตน) อาตมเสนหะ (ความรักใคร่ในตัวตน) และอาตมมานะ (ความกำหนดหมายในตัวตน)<sup>๑๔</sup> ซึ่งเกิดขึ้นมา จากกิเลสละเอียดอ่อน (อาศรัยะ/อนุสัย) ที่นอนเนื่องอยู่ในอภยวิญญาน และกิเลสเหล่านี้จะเข้า ครอบงำมนัสให้ทำงานคิดปรุงแต่งแบบมีทวิภาวะหรือมีตัวฉัน-ของฉัน (คราหะ-คราหะ) หรือ วิญญานที่ถูกมนโณวิญญานเข้ายึดครองแล้วเกิดอุปาทานว่า เป็นตัวของตัวเอง จึงมีความอาลัย มีภาวะ เป็นอภัยกฤต เกิดดับสับสนเนื่องกันเป็นสันตติมาตั้งแต่กาลอันไม่ปรากฏ มีหน้าที่เก็บกัก คือเก็บพีชะ ของสิ่งทั้งปวงไว้ มโนวิญญานเข้ายึดครองกลืนภูมิโนวิญญานแล้วเกิด “อภยวิญญาน” อภย วิญญานนี้เป็นผลผลิตของวิญญานทั้ง ๒ ดังกล่าว หรือเป็นผลจากการตกผลึกของมวลประสบการณ์ที่ ผ่านเข้ามาทางกระแสการรับรู้ ในแต่ละวัน เมื่อเวลาผ่านไปนานเข้าจึงก่อผลเป็นพลังมหาศาล มี สถานะและบทบาทเหมือนกับวิญญานสากลของเทวนิยม<sup>๑๕</sup> จะเห็นได้ว่า อุปกิเลสไม่ได้มี ๓ ชั้น ที่

<sup>๗</sup> อง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๔๙/๙, ๐.อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๙/๙.

<sup>๘</sup> The Lañkāvatāra Sūtra, trans. by D.T. Suzuki, p. 283. อ้างใน

<sup>๙</sup> ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๐๑/๘๔, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๑/๑๒๐.

<sup>๑๐</sup> ดุราลละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๐/, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๗.

<sup>๑๑</sup> ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๕๓-๖๒/๑๔.

<sup>๑๒</sup> ดุราลละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๒/๒๕๕-๒๕๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖-๓๑๗.

<sup>๑๓</sup> ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๗๑/๔๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๑/๔๙.

<sup>๑๔</sup> อภิธรรมสมุจจัย อ้างใน Walpola Rahula, Zen & the Taming of the Bull, p. 81. และ มหายานปัญญาชนศาสตร์ อ้างใน เสถียร โพธิ์นันทะ, ชุมมนุพระสูตรมหายาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ บรรณาคาร, ๒๕๑๖), หน้า ๓๕๗.

<sup>๑๕</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

แยกออกชัดเจนเหมือนกับอุปกิเลสของฝ่ายเถรวาท เพราะเป็นอุปกิเลสแบบมีผู้สร้างหรือมีอำนาจในการสั่งการ

#### ๔.๓ เปรียบเทียบจิตประภัสสรของเถรวาทในอรรถกถาและจิตเดิมแท้ของนิกายเซน

##### ก. ประเด็นที่เหมือนกัน

๑. ฝ่ายเถรวาทในอรรถกถาเห็นว่า จิตประภัสสร ก็คือภวังคจิต ได้แก่ มโน (ใจ) ภายในมโนทวาร ภวังคจิตเป็นปกติจิตหรือปกติมโน มีลักษณะประภัสสรคือขาวบริสุทธิ์ แต่ถูกอุปกิเลสที่จรมาทำให้เศร้าหมอง ภวังคจิตเป็นชื่อเรียกขณะจิตหนึ่ง ในจำนวน ๑๗ ขณะ มีธรรมชาติเป็นเป็นอภัยกถา คือไม่เป็นบุญไม่เป็นบาป หรือไม่เป็นผลของอะไร แต่มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นองค์ของภพชาติหรือเป็นที่เก็บสังขณีสยสันดาน<sup>๑๖</sup> และจิตในช่วงที่เป็นภวังคจิตจะมีลักษณะประภัสสร ต่อมาเมื่อจิตทำงานขึ้นวิถีคือออกจากภวังค์มารับรู้อารมณ์ทางอายตนะซึ่งอยู่ระหว่างภวังคจิตถึงโงฐัพพนจิต ถือว่า ยังประภัสสร ขาว บริสุทธิ์ หรือยังไม่ถูกกิเลสต่างๆ ที่จรเข้ามาทำให้เศร้าหมอง เหมือนทารกแรกเกิดใหม่

ฝ่ายเซนซึ่งถือตามแนวคิดของนิกายโยคอาจารย์เห็นคล้ายกันกับเถรวาทว่า อาลยวิญญานเป็นมูลฐานของโลกและปรากฏการณ์ สรรพสิ่งเป็นเงาหรือพหุติภาพของอาลยวิญญาน ซึ่งมีสภาพเป็นอภัยกถา มีหน้าที่ เก็บ ก่อ ประดับ คำว่า เก็บ คือเก็บพีชะของสรรพสิ่งไว้ ก่อ คือสร้างพหุติภาพต่างๆ ประดับ คือสร้างโลกและความรู้ทั้งหลาย อาลยวิญญานเป็นฐานแรกและที่สำคัญที่สุดในกระบวนการปฏิบัติทางโลก เป็นแหล่งกำเนิดของสรรพวิญญาน ทำหน้าที่เป็นห้องเก็บพีชะของสรรพธรรมเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า สรวพิชกจิต หรือวิปากจิต เพื่อรองรับผลกระทบที่ตกตะกอน<sup>๑๗</sup> ดังโคลกอธิบายการก่อตัว สะสมและส่งต่อนุสัยกิเลสซึ่งพระสังฆปริณายกองค์ที่ ๕ พระอ๋องยืมได้ชื่อ บอกไว้กับท่านเว่ยหลงว่า

มีอารมณ์เรามาหว่านเชื้อเมล็ดพันธุ์

เพราะว่าอาศัยพื้นดินผลก็งอกเกิด

ไม่มีอารมณ์แล้ว ก็ไม่มีเชื้อเมล็ดพันธุ์

ไม่มีนิสัยแล้ว-ก็-ไม่เกิด<sup>๑๘</sup>

<sup>๑๖</sup> พระมหาสมจินต์ สมมาปณโณ (วันจันทร์), พุทธปรัชญา สารและพัฒนากา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๒๓.

<sup>๑๗</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

<sup>๑๘</sup> อีรทาส แปลและเรียบเรียง, ศิษย์โง่ไปเรียนเซน เล่มที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : ชมรมธรรมทาน, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๗.

๒. ทั้งสองนิกายมีความเหมือนกันในการแยกให้เห็น จิตประภัสสรกับจิตเดิมแท้จิต คือ ตัวอุปกิเลสซึ่งเป็นสิ่งแปลกปลอมเข้ามาทำให้จิตเศร้าหมองหรือบดบังธรรมชาติของจิต โดยฝ่ายเถรวาทกล่าวถึง “จิตประภัสสรกับอุปกิเลสที่จรเข้ามา” เปรียบเทียบด้วยมารดาบิดาและอุปัชฌาย์ อาจารย์ผู้สมบูรณ์ด้วยอาจารย์แต่มาเสียชื่อเสียงเพราะบุตรสัทธิวิหาริกอันเตวาลิกที่ประพฤติตัวไม่ดี<sup>๑๙</sup> และนิกายเซนเปรียบเทียบกับกระเจกเงาอันใสกับฝุ่นธุลีที่เราต้องหมั่นเช็ดมันโดยระมัดระวังทุกๆ ชั่วโมง และไม่ยอมให้ฝุ่นละอองจับ<sup>๒๐</sup>

## ข. ประเด็นที่แตกต่างกัน

พุทธปรัชญาเถรวาทมองว่า จิตประภัสสร เป็นภวังคจิตมีสภาพเป็นกลางๆ หรือ อภัยากฤต พร้อมทั้งจะเปลี่ยนเป็นกุศลหรืออกุศล

๑. จิตประภัสสรในอรรถกถา หมายถึง “ภวังคจิต” หมายถึง จิตที่เป็นองค์แห่งภพ หรือจิตที่รักษาความสืบเนื่องของชีวิต คือตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงจุติ (คือเกิดมาจนกระทั่งตายไป) มีความสะอาดบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ (ปกติบริสุทธิ์) ซึ่งแตกต่างจากจิตเดิมแท้ของนิกายเซนที่ถือว่าจิตเดิมแท้กับกิเลสแยกออกจากกัน ทางเถรวาทเรียกว่า “ประภัสสร” แต่พอถูกกิเลสที่จรเข้ามาก็เศร้าหมองไปในเวลาที่จิตรับอารมณ์ (ชวนวิถิ) ท่านจึงเปรียบเทียบว่า “เหมือนมารดาบิดาและอุปัชฌาย์อาจารย์ผู้สมบูรณ์ด้วยอาจารย์ (แต่) กลับมาได้ความเสียชื่อเสียง เพราะบุตรเป็นต้น ฉะนั้นแล”<sup>๒๑</sup>

ส่วนนิกายเซน จิตเดิมแท้มีความบริสุทธิ์เป็นเนื้อแท้ มีอยู่แน่นอนเพียงหนึ่งเดียว เป็นธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะที่เป็นสิ่งสากล มีอยู่แล้วในชีวิตของคนทุกคน อวิชชาเป็นสิ่งที่บดบังจิตเดิมแท้ไว้ จึงก่อให้เกิดตัวตนและความยึดติด แบ่งแยกตัวเรากับสิ่งภายนอกให้ออกจากกัน เมื่อความคิดปรุงแต่งถูกขจัดออกไป ตัวตนและความยึดติดทั้งหลายก็สูญสิ้น ไม่มีสิ่งที่เป็นของตรงกันข้าม เช่น ตัวเรากับสิ่งภายนอก ดีกับชั่ว หญิงกับชาย ทุกข์กับสุข ฯลฯ ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเอกภาพเดียวกับธรรมชาติ และทั้งหมดเป็นเรื่องของการตื่นขึ้นโดยตรง หรือการตรัสรู้โดยฉับพลัน อีกอนัยหนึ่ง เสนอถือว่า สรรพสัตว์มีธาตุแห่งพุทธะ หรือธาตุรู้ที่อยู่ในจิตเหมือนกันหมด พระอรหันต์กับปุถุชนไม่มีความแตกต่างกันเลยในแง่ของธาตุแห่งพุทธะ ที่ต่างกันคือพระอรหันต์สามารถขจัดกิเลสที่ห่อหุ้มธาตุแห่งพุทธะออกไปได้ ส่วนปุถุชนยังไม่สามารถขจัดออกไปได้ อุปมาเหมือนคนสองคนมีกระเจกคนละบาน กระเจกของคนหนึ่งใสสะอาดสามารถสะท้อนภาพได้อย่างชัดเจน เพราะได้รับการเช็ดถูอยู่ทุกวัน

<sup>๑๙</sup> อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๔๙/๕๓.

<sup>๒๐</sup> เว่ยหล่าง, *สูตรของเว่ยหล่าง*, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : ร.พ. แสงสุทธิการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔-๑๕.

<sup>๒๑</sup> อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๔๙/๕๓.

ส่วนกระจกของอีกคนเต็มไปด้วยคราบฝุ่นธุลีจนไม่สามารถสะท้อนภาพอะไรได้ เพราะไม่ได้รับการเช็ดถูเลย เนื้อแท้ของกระจกที่คนทั้งสองมีไม่ได้แตกต่างกันเลย

อนึ่ง นิกายเซนหากถือแนวคิดตามนิกายโยคอาจารย์เห็นว่า วิญญาณ ๖ เป็นผลของกรรมในอดีตซึ่งเรียกว่า “วิปากวิญญาณ” เมื่อเป็นผลกรรมก็หมายความว่ามันถูกสร้าง ถูกปรุงแต่ง ถูกวางเงื่อนไขให้มีคุณสมบัติหรือความโน้มเอียงบางอย่างพิชะ คือธรรมชาติที่เป็นเหตุ เป็นสิ่งที่มีพละนภาพมากซึ่งแฝงอยู่ในอalayavijñāna พร้อมที่จะแสดงอานุภาพออกมาเมื่อสภาพแวดล้อมอำนวย พิชะเป็นตัวสร้างสรรพสิ่ง เป็นปฐมเหตุแห่งสรรพสิ่ง มีหลากหลายไปตามสรรพสิ่ง แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ (๑) กลุ่มกุศล (๒) กลุ่มอกุศล (๓) กลุ่มอัพยาทุกต พิชะเป็นขณิกะ ขณะต้นเป็นอนันตรปัจจัยแก่ขณะหลัง มีสันตติติดต่อกันไปเรื่อย<sup>๒๒</sup> และการทำงานของจิตแสดงภาพที่ปรากฏในโลกว่าเป็นการแสดงบทบาทของวิญญาณทั้ง ๗ และโดยความเป็นจริง วิญญาณทั้ง ๗ ก็แสดงบทบาทภายใต้การกำกับของอalayavijñāna และในที่สุดแม้อalayavijñāna ก็ไม่มีรูปแบบเฉพาะ เหมือนกับเป็นผู้ออกแบบหรือสร้างโลกได้

ส่วนเถรวาทมองว่า การทำงานของจิต มาเป็นมโน และมโนมีพลังในการสั่งกายและวาจา<sup>๒๓</sup> เป็นไปในเรื่องของปฏิจลสมุบาท คืออาศัยกันและกัน เพราะมีสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ ดังพุทธพจน์ว่า “เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ”<sup>๒๔</sup>

๒. อรรถกถาอธิบายถึงสาเหตุของการที่จิตถูกกิเลสที่จรมาทำให้เศร้าหมอง เพราะจิตได้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏที่ตามไปไม่รู้ไม่ได้ และการที่จิตเป็นไปอย่างนั้น ไม่มีใครมาบังคับบัญชาได้นอกจากสังโยชน์เป็นตัวผูกมัดไว้นั่นเอง วิธีการที่จะทำให้จิตหลุดพ้นจากสังโยชน์ มีหนทางเดียวเท่านั้น คือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ จึงเป็นจิตที่หลุดพ้น และพัฒนาไปสู่ความเป็นจิตของพระอรหันต์

ส่วนจิตเดิมแท้ในนิกายเซนจริงๆ เป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ สะอาด สว่างโดยตัวของจิตเอง หรือธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะเป็นสิ่งสากลมีอยู่แล้วในชีวิตของคนทุกคน เป็นธรรมชาติเดิมแท้ของสรรพสัตว์ทั้งหลาย แต่เศร้าหมองเพราะถูกกิเลสบดบังธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะไว้ เช่น อวิชชา เป็นต้น และก่อให้เกิดตัวตน หรือความยึดติด แต่สิ่งเหล่านั้นล้วนเป็นมายาภาพซึ่งสะท้อนออกมาจากจิต การจะเข้าถึงความบริสุทธิ์แห่งจิตหรือสัจภาวะ คือจิตเดิมแท้ที่มีความจริงอันสูงสุดเพียงหนึ่งเดียวนั้นได้ ด้วยการบำเพ็ญแบบตระหนักรู้จิตอย่างสมบูรณ์ โดยการรู้แจ้งคือการเปิดเผยธรรมชาติภายในคือจิตนั่นเอง จึงจะพบกับจิตว่างหรือจิตหลุดพ้น จิตคือพุทธะ ที่เรียกว่า ะโตะริ

<sup>๒๒</sup> เว่ยหล่าง, สูตรของเว่ยหล่าง, แปลโดย พุทธทาสภิกขุ, หน้า ๒๒๑.

<sup>๒๓</sup> อ้างแล้ว.

<sup>๒๔</sup> ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๖๑/๙๒, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๖๖.

#### ๔.๔ เปรียบเทียบจิตประภัสสรของเถรวาทและจิตเดิมแท้ของนิกายเซนในทัศนะของนักวิชาการปัจจุบัน

๑) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงจิตประภัสสรไว้ว่า “จิตนี้โดยธรรมชาติของมันเอง มิใช่เป็นสภาวะที่แปดเปื้อนสกปรก หรือมีสิ่งเศร้าหมองเจือปนอยู่ แต่สภาพเศร้าหมองนั้นเป็นของแปลกปลอมเข้ามา ฉะนั้น การชำระจิตให้สะอาดหมดจดจึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้”<sup>๒๕</sup> ท่านจึงได้นิยามความหมายของภวังคจิตเพิ่มเติมจากที่พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ ดังความต่อไปนี้

ภวังคจิต แปลว่า จิตที่เป็นองค์แห่งภพ ซึ่งเกิดดับสลับต่อกันไปตลอดเวลา ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบชีวิตของเรา คือตลอดชีวิต พูดภาษาเป็นภาษารูปธรรมหรือภาษาตัวตนว่า เป็นจิตยืนพื้น ใกล้กับคำที่ท่านใช้ว่าเป็น “ปกติจิต” ภวังคจิตนี้ เป็นจิตที่เป็นวิบาก เมื่อมันเกิดดับสลับต่ออยู่ตลอดชีวิตของเรา จึงเท่ากับเป็นผลรวมแห่งกรรมทั้งหมดของเรา พูดเป็นภาษารูปธรรมหรือภาษาตัวตนว่า เป็นที่เก็บสะสมผลกรรมของเรา หรือทุกอย่างที่เกิดขึ้นเป็นไปในชีวิตของเรา หรือเป็นที่ประมวลผลแห่งการแก้ไขปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในตัวเรา เท่าที่ทำได้และได้ทำมาทั้งหมดในชีวิต<sup>๒๖</sup>

ภวังคจิตตามคำอธิบายของพระพรหมคุณาภรณ์คล้ายคลึงกับแนวคิดเรื่องอาลัยวิญญาณของนิกายโยคจารมาก โดยเฉพาะที่ท่านบอกว่าภวังคจิต “เป็นจิตยืนพื้น” คล้ายกับความหมายของคำว่า “มูลวิญญาณ” (จิตมูลฐาน) ซึ่งเป็นอีกชื่อหนึ่งของอาลัยวิญญาณ และที่ท่านบอกว่า “เป็นผลรวมแห่งกรรมทั้งหมดของเรา...เป็นที่เก็บสะสมผลกรรมของเราหรือทุกอย่างที่เกิดขึ้นเป็นไปในชีวิตของเรา” ก็คล้ายกับความหมายของคำว่า “สรรพพีชกะ” (จิตที่สั่งสมพีชะทั้งปวง) ซึ่งเป็นอีกชื่อหนึ่งของอาลัยวิญญาณเช่นเดียวกัน

๒) พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) มีแนวคิดและได้อธิบายเรื่องจิตเดิมแท้ไว้ว่า “จิตนี้เป็นประภัสสร คือ สะอาดอยู่ สว่างอยู่ สงบอยู่ แต่พอกิเลสเกิดขึ้น มันก็สกปรกมืดมัว กระจาย แสงสว่างทางวัตถุ เช่น ดวงอาทิตย์มันมีอยู่ ถ้าอย่ามีอะไรมาบังดวงอาทิตย์ แสงก็ส่องสว่างอยู่เรื่อย เดียวนี้โลกเรามันถูกบังด้วยเหลี่ยมหนึ่งของโลก มันก็มีติดอยู่ด้านนี้ เรียกว่ามีดมันมีอะไรมาบัง

<sup>๒๕</sup> พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖๘-๑๖๙.

<sup>๒๖</sup> พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *จาริกบุญ จาริกธรรม*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด ,๒๕๔๑), หน้า ๓๒๗-๓๒๘.

มันก็มีดี เอาของบังออกเสียมันก็สว่าง สว่างนั้นคือของเดิม มีดีนี้มาใหม่เหมือนกับสะอาดนี้ของเดิม สกปรกนี้มาใหม่”<sup>๒๗</sup>

คำสอนของพระธรรมโกศาจารย์ หรือท่านพุทธทาสภิกขุเรื่อง “จิตเดิมแท้” หรือว่า “พุทธภาวะ” ท่านมองถึงความสอดคล้องกันระหว่างแนวคิดของเซนกับของเถรวาท ดังข้อความที่ว่า

จิตเดิมแท้คำแรก คือจิตที่เป็นธรรมชาติจิต เป็นธาตุของจิต เป็นของเดิมแท้ ก่อนแต่ที่จะถูกปรุง ชีวิตประกอบด้วยจิตชนิดที่ยังไม่มีการปรุง เพราะมันปรุงไม่เป็น มันยังไม่ถูกปรุง นี่ก็เรียกว่าจิตเดิมแท้ จนกว่าจะถูกปรุงเป็นจิตใหม่คือเป็นจิตที่มีกิเลส...ที่นี้เดิมแท้มันมีคุณสมบัติ คือรู้อะไรได้ นี่เรียกว่ามันประภัสสร มันมีรัศมี มีความเรืองแสงเป็นประภัสสร เพราะมันไม่ถูกหุ้มห่อด้วยอะไร ไม่ถูกห่อหุ้มด้วยกิเลส ไม่ถูกห่อหุ้มด้วยผลของกิเลส คือความดีความชั่วเป็นต้น มันจึงเรืองแสงได้เหมือนเพชร เพชรอย่างดีในตัวเอง มันมีรัศมีอยู่ในตัวมันเอง มันเรืองรัศมีของมันได้ แต่ถ้าเอาโคลนไปหมกเสีย มันก็รัศมีไม่ออก นี่เรียกว่ามันไม่เดิมแท้ มันไม่ประภัสสร ถ้าว่ามันผิดจากเดิมแท้ หรือไม่ประภัสสรแล้ว เราเรียกว่าผิดปรกติแล้ว”<sup>๒๘</sup>

๓) พระเทพโศภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)\* ให้ทัศนะเกี่ยวกับจิตประภัสสรเริ่มจากความหมายของจิตว่า จิตคือสิ่งที่คิดถึงเรื่องราว โดยได้แนวคิดมาจากคัมภีร์อภิธรรมสังคหะที่ท่านขยายความไว้ว่า จิตคือธรรมชาติที่คิดถึงอารมณ์ อารมณ์คือสิ่งที่จิตคิด ๖ ประการ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ (จินตภาพ) เมื่อจิตคิดถึงสิ่งใดก็ตามจะประกาศเปิดเผยสิ่งนั้นให้ปรากฏแก่โลก ถ้าโลกนี้ไม่มีจิต สิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ก็ไม่ถูกรับรู้ สิ่งเหล่านั้นก็เหมือนไม่มี เช่น ต้นหญ้าไม่รู้ว่ามีตัวมันเองอยู่บนแผ่นดิน แผ่นดินก็ไม่รู้ว่ามิถุนา ภูเขา ก็ไม่รู้ว่ามีลำธารอยู่ข้างๆ ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในความลับด้ามืด เพราะไม่มีการรับรู้ซึ่งกันและกัน แต่เพราะความที่โลกนี้มีจิต ความมีอยู่ของสิ่งต่างๆ จึงถูกประกาศเปิดเผยออกมา จิตจึงเหมือนแสงไฟส่องสว่างโลกนี้ จิตคิดไปทางใดโลกก็ถูกเปิดเผยไปทางนั้น ท่านได้เปรียบเทียบจิตประภัสสรเหมือนกับไฟสปอตไลท์ไว้ว่า “เช่นเดียวกับเวลาที่เราขึ้นเฮลิคอปเตอร์ในคืนเดือนมืด เฮลิคอปเตอร์บินอยู่เหนือภูเขา เราฉายไฟสปอตไลท์ลงบนยอดเขา แสงไฟสปอตไลท์พุ่งไปที่ใด ที่นั้นก็ถูกเปิดเผยให้ปรากฏออกมา”<sup>๒๙</sup> การที่เปรียบเทียบอย่างนั้น เพราะท่าน

<sup>๒๗</sup> พุทธทาสภิกขุ, **ตถตา-เซนนั่นเอง**, (กรุงเทพมหานคร : เพชรประกาย, ๒๕๔๙), หน้า ๘๖.

<sup>๒๘</sup> พุทธทาสภิกขุ, **ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ์ เล่ม ๓**, รวบรวมโดย นายพินิจ รักทองหล่อ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๘๔-๘๖.

\* ปัจจุบันคือ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ป.ธ.๙, ศ.ตร., ราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

<sup>๒๙</sup> พระเทพโศภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ตามรอยธรรมครบ ๕๐ ปี**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๓.

แปลคำว่า ประภัสสร คือส่องสว่าง โดยยกหลักฐานจากพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง แต่จิตนั้นเศร้าหมองแล้ว เพราะอุปกิเลสที่จรมา”<sup>๓๐</sup>

นอกจากนี้ ท่านยังมองถึงจิตประภัสสรที่กลายเป็นจิตเศร้าหมองเพราะอุปกิเลสที่จรว่า จิตได้ชื่อว่าประภัสสร เพราะสามารถส่องสว่างสิ่งต่างๆ ให้ปรากฏในโลก จิตเหมือนแสงไฟฉายสอดส่องไปในที่มืดมืดแล้วเปิดเผยสิ่งต่างๆ บางครั้งแสงไฟอาจเปลี่ยนสีไปตามสีของกระจกที่ครอบดวงไฟ ถ้ากระจกสีเขียว แสงไฟจะเป็นสีเขียว ถ้ากระจกครอบสีแดง ไฟจะมีสีแดง และภาพของสิ่งที่ถูกเปิดเผย และภาพของสิ่งของที่ถูกเปิดเผยก็จะเป็นสีแดงเช่นกัน ถ้ากระจกสีขาว สดใส แสงก็จะประภัสสรผ่องใส ภาพที่ส่องไฟไปกระทบก็ไม่ถูกบิดเบือน

จิตของคนเช่นเดียวกับดวงไฟฉาย กิเลสต่างๆ เหมือนกับกระจกสีที่ห่อหุ้มดวงไฟนั้น จิตที่มีความโลภห่อหุ้มก็จะมองแต่สิ่งที่น่าปรารถนาน่าอยากได้ จิตที่มีความโกรธห่อหุ้มก็มักจับผิดคนอื่น จิตที่มีกิเลสห่อหุ้มจะไม่สามารถเปิดสิ่งต่างๆ ให้ปรากฏตามความเป็นจริง เช่นเดียวกับดวงไฟที่มีกระจกครอบเป็นสีเขียว แสงไฟจึงเป็นสีเขียวและทำให้สิ่งต่างๆ ปรากฏเป็นสีเขียวไปด้วย<sup>๓๑</sup>

๔) ศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา ได้กล่าวไว้ในงานศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธศาสนานิกายเซนไว้ว่า “เมื่อกล่าวถึงเนื้อแท้ของจิต (essence of mind) เนื้อแท้ที่ว่างบริสุทธิ์ แม้จะมีอาสวกิเลสห่อหุ้มจิต แต่เนื้อแท้ของจิตก็ยังบริสุทธิ์อยู่เสมอ ในการทำความเข้าใจธรรมชาติของจิต เราต้องแยกจิต (mind) ออกจากเนื้อแท้ของจิต (essence of mind) สองสิ่งนี้เป็นคนละเรื่องกัน จิตอาจเศร้าหมองได้ แต่เนื้อแท้ของจิตไม่มีวันเศร้าหมอง จิตอาจสกปรกได้ แต่เนื้อแท้ของจิตไม่มีวันสกปรก”<sup>๓๒</sup>

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า ทศนะของพุทธศาสนิกชนกับศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา คล้ายคลึงกัน ท่านทั้งสองเป็นที่ยอมรับว่า มีความรู้ลึกซึ้งในงานนิกายเซน จึงพอสรุปความในทิศทางเดียวกันได้ว่า จิตประภัสสรก็คือจิตเดิมแท้ หมายถึง เนื้อแท้ของจิตซึ่งแบ่งแยกเป็นคนละส่วนจากอาสวกิเลส และมีลักษณะบริสุทธิ์ สะอาด สว่าง หรือประภัสสร

อาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะได้อธิบายถึงหลักธรรมของฝ่ายมหาสังฆิกะไว้ว่า มีการถือว่าจิตมีสภาวะเดิมบริสุทธิ์ กิเลสต่างๆ เป็นเพียงสิ่งภายนอกที่มาห่อหุ้มจิตอันบริสุทธิ์ไว้ เหมือนเมฆมาบังดวงอาทิตย์ กิเลสก็ไม่ใช้จิต ธรรมชาติจิตนี้สะอาดหมดจด แต่ที่เห็นขุ่นหมองเพราะกิเลสมา

<sup>๓๐</sup> อก.เอกก. (บาลี) ๒๐/๔๙/๙, อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๙/๙.

<sup>๓๑</sup> พระเทพโสภณ (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต), ตามรอยธรรมครบ ๕๐ ปี, หน้า ๑๗๓.

<sup>๓๒</sup> สมภาร พรมทา, พุทธศาสนานิกายเซน การศึกษาเชิงวิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔.

เคลือบ<sup>๓๓</sup> ซึ่งอาจารย์เสถียรได้ให้ความเห็นต่อไปว่า ทางฝ่ายเถรวาทไม่เห็นด้วยกับแนวคิดนี้ เพราะเห็นว่าแม้ขณะที่จิตว่างไม่ถูกห่อหุ้มด้วยกิเลส ซึ่งในที่นี้หมายถึง อาสวะหรืออนุสัยกิเลส แต่จิตนั้นจะได้อธิบายว่าเป็นเพียงจิตประภัสสร คือมีแสงสว่าง ผุดผ่องในตัวเอง แต่ไม่ได้หมายรวมว่าจะเป็นจิตบริสุทธิ์ อันหมายถึงเฉพาะจิตที่ขจัดกิเลสคือ รากะ โทสะ โมหะออกจากขันธสันดานได้โดยสิ้นเชิงเท่านั้น

ศาสตราจารย์สมภาร พรหมทา ได้ให้ทัศนะในเรื่องนี้ไว้อีกแง่มุมหนึ่งโดยสรุปได้ความว่า<sup>๓๔</sup> ฝ่ายเถรวาทจะมองจิตไปพร้อมๆ กับเจตสิกที่เกิดขึ้น เพราะเป็นไปไม่ได้ที่จิตจะปราศจากเจตสิก จิตของพระอริยะกับจิตของปุถุชนต่างกันเพราะมีเจตสิกต่างกัน สำหรับเซนเมื่อกล่าวถึงจิต จะกล่าวถึงเนื้อแท้ของจิตว่าบริสุทธิ์ แม้มีอาสวกิเลสห่อหุ้มจิตแต่เนื้อแท้ก็มีความบริสุทธิ์อยู่เสมอ

ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่า ถ้ากล่าวถึง “จิตประภัสสร” ซึ่งท่านพุทธทาสได้ให้ความหมายไว้ว่าหมายถึง จิตตามธรรมชาติแท้ๆ ที่มีได้มีกิเลสติดมา มีลักษณะประภัสสรหรือเรืองแสง<sup>๓๕</sup> หรือถ้าทางฝ่ายอภิธรรมหมายถึงจิตของพระอรหันต์ ที่ทั้งอกุศลจิต ๑๒ และมหากุศลจิต ๘ จะไม่เกิดในท่านอีก มีเพียงมหากิริยาจิตเท่านั้น<sup>๓๖</sup> ทั้งนี้ทำให้ “จิต+ประภัสสร” มีความหมายเหมือนกับ “จิต+เดิมแท้” ของทางฝ่ายมหายานซึ่งให้ความหมายไว้ว่า จิตที่มีความเปลี่ยนแปลงปรกาศ มีหน่ออ่อนแห่งความเป็นตถาคต และมีความงดงามโดยธรรมชาติ แต่กลับกลายเป็นจิตเศร้าหมอง เพราะมนัสคิดปรุงแต่งสร้างกรรมอันวิจิตรพิสดารต่างๆ ภายใต้การครอบงำของอุปกิเลส “ประภัสสร” เป็นลักษณะของจิตที่มีอยู่แต่ “เดิม” เหมือนที่นิกายเซนถือว่า สรรพสัตว์มีธาตุแห่งพุทธะ หรือธาตุรู้ที่อยู่ในจิตเหมือนกันหมด พระอรหันต์กับปุถุชนไม่มีความแตกต่างกันเลยในแง่ของธาตุแห่งพุทธะ ที่ต่างกันคือ พระอรหันต์สามารถขจัดกิเลสที่ห่อหุ้มธาตุแห่งพุทธะออกไปได้ ส่วนปุถุชนยังไม่สามารถขจัดออกไปได้ ดังนั้น จึงสามารถสรุปความได้ว่า ทั้ง “จิตประภัสสร” หรือ “จิตเดิมแท้” ต่างกันเพียงแค่การเรียกชื่อ แต่มีความหมายเหมือนกัน คือ เป็นลักษณะของสภาวะหนึ่งของจิตที่มีอยู่เดิมแล้วเรืองแสงเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ โดยแยกออกจากกิเลส และกิเลสก็เป็นอีกส่วนหนึ่งซึ่งจรเข้ามาทำให้สภาวะนั้นมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไป

แนวคิดของทางฝ่ายเถรวาทมีความเหมือนกันกับฝ่ายมหายาน ที่ว่าจิตเดิมแท้นั้นมีธรรมชาติบริสุทธิ์ ซึ่งจะมีลักษณะส่องสว่างในตัวเอง คือมีความเป็นประภัสสร แต่จะเศร้าหมองเมื่ออุปกิเลสจรมา แตกต่างกันที่การถ่ายทอดคำสอนโดยของฝ่ายมหายานเน้นที่การเข้าถึงจิตเดิมแท้ซึ่ง

<sup>๓๓</sup> เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สภาการศึกษาหมามงกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๐), (หน้า ๒๘๐).

<sup>๓๔</sup> สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนานิกายเซน การศึกษาเชิงวิเคราะห์, หน้า ๓๓๓-๓๔๔.

<sup>๓๕</sup> พุทธทาสภิกขุ, จิตนี้ประภัสสร, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๕๐), หน้า ๔๓.

<sup>๓๖</sup> ระวี ภาวิไล, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓๔.

แยกเป็นคนละส่วนกับกิเลส แต่ทางเถรวาทจะกล่าวถึงเรื่องกระบวนการทำงานของจิตที่ควบคู่ไปกับเจตสิก และกระบวนการทำงานของจิตตามแนวคิดของทางฝ่ายมหายาน กล่าวคืออาลัยวิญญูณซึ่งมีหน้าที่ในการเก็บรักษาพีชะ เป็นพีชะด้วยตัวเองและยึดมั่นตัวตนนั้นๆ ไว้จนก่อให้เกิดทวิภาวะ มีความคล้ายกันกับของทางฝ่ายเถรวาท ที่ภวังคจิตนี้ เป็นจิตที่เป็นวิบากเกิดดับสืบทอดอยู่ตลอดชีวิตและเป็นที่สะสมผลกรรมทั้งหมดไว้ ดังทัศนะของนักวิชาการฝ่ายมหายานดังต่อไปนี้

๑) ท่าน ดี.ที. ซูซูกิ ทำการศึกษาวิจัยมีลักษณะคล้ายกับอรรถกถาอธิบายลังกาวตารสูตร ชื่อหนังสือ “Studies in Lankavatara Sutra” ในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ (ค.ศ. ๑๙๓๐) ให้ทัศนะเกี่ยวกับจิตมีค่าที่สามารถใช้แทนจิต คือ จิต มโน และวิญญูณ ดังข้อความที่ว่า “จิต วลปะ วิชัญปติ มโน วิชัญญาน อาลยะ”<sup>๓๗</sup> แต่คำทั้งสามนี้ใช้แสดงถึงบทบาทหน้าที่ของจิตในระดับที่แตกต่างกัน ดังข้อความที่ว่า “จิตเรีงระบำเหมือนนักฟ้อน มนัสเหมือนผู้กำกับการแสดง วิญญูณ ๖ เหมือนผู้ชมการแสดงบนเวที”<sup>๓๘</sup> และท่านได้กล่าวถึงจิตระดับมูลฐาน (จิต/อาลัยวิญญูณ (หมายถึงจิตระดับพื้นฐานที่อยู่ในภาวะธรรมชาติของมันล้วนๆ มีความบริสุทธิ์ประภัสสรโดยธรรมชาติ เป็นครรภแห่งพระตถาคต (ตถาคตครรภ) ดังข้อความที่ว่า “จิตเป็นประภัสสรโดยธรรมชาติ เป็นตถาคตครรภ มีความงดงาม”<sup>๓๙</sup> จิตระดับความคิด) มนัส (หมายถึงจิตระดับที่ทำงานคิดปรุงอยู่ภายใน เป็นจิตที่ยึดมั่นในอาลัยวิญญูณแบบมีตัวตน ดังข้อความว่า “จิตประภัสสรโดยธรรมชาติ ถูกอุปกิเลสและมนัสเป็นต้น (ทำให้เศร้าหมอง) ประกอบด้วยตัวตน อันพระผู้เลิศด้วยวาทะแสดงไว้แล้ว”<sup>๔๐</sup> แสดงให้เห็นว่า จิตประภัสสรกลายเป็นจิตเศร้าหมอง เพราะการคิดปรุงแต่งของมนัสภายใต้อิทธิพลของอุปกิเลส มนัสยึดเอาอาลัยวิญญูณเป็นอารมณ์ มีความกำหนดหมายว่ามีตัวตน ประกอบด้วยกิเลส ๔ อย่าง คือ อาตมทฤษฎี อาตมเสนหะ อัสมิมานะ และอวิทยา”<sup>๔๑</sup>

จะเห็นได้ว่า ท่านมองอุปกิเลสที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการทำงานของมนัสก็คือ (อาตม-โมหะ) ความหลงว่าในตัวตน (อาตมทฤษฎี) ความเชื่อว่ามีตัวตน (อาตมเสนหะ) ความรักใคร่ในตัวตน และ (อาตมมานะ) ความกำหนดหมายในตัวตน เหล่านี้คือสิ่งที่เรียกว่า อุปกิเลสซึ่งเกิดขึ้นมาจากกิเลสละเอียดอ่อน (อาศรัยะ/อนุสัย) ที่นอนเนื่องอยู่ในอาลัยวิญญูณ กิเลสเหล่านี้จะเข้าครอบงำมนัสให้ทำงานคิดปรุงแต่งแบบมีทวิภาวะหรือมีตัวตน-ของฉัน (คราหะ-คราหก)

<sup>๓๗</sup> The Laṅkāvatāra Sūtra, trans. by D.T. Suzuki, p. 260.

<sup>๓๘</sup> Ibid, p. 193.

<sup>๓๙</sup> Ibid, p. 282.

<sup>๔๐</sup> Ibid, p. 283.

<sup>๔๑</sup> อภิธรรมสมุจจัย อ้างใน Walpola Rahula, Zen & the Taming of the Bull, p. 81.

๒) ท่านดิช นัท ฮันห์ มองว่า อลยวิญญูณมีหน้าที่หลัก ๓ อย่าง คือ (๑) หน้าที่ในการเก็บรักษาพีชะแห่งโลกประสบการณ์หรือข้อมูลการรับรู้ของเราเอาไว้ โดยพีชะต่างๆ ที่ถูกเก็บฝังเอาไว้ในอลยวิญญูณคือตัวแทนของทุกสิ่งทุกอย่างที่เราได้ทำ ได้มีประสบการณ์ หรือได้รับรู้โดยอลยวิญญูณจะทำหน้าที่ดึงพีชะเหล่านี้ทั้งหมดเข้ามารวมอยู่ด้วยกัน เหมือนแม่เหล็กที่ดึงดูดโลหะทั้งหลายเข้ามาหาตัวมัน )๒ (หน้าที่เป็นพีชะในตัวเอง กล่าวคืออลยวิญญูณนอกจากจะเป็นแหล่งที่เก็บพีชะทั้งหลายแล้ว ตัวมันเองยังเป็นพีชะไปพร้อมกันด้วย เรียกว่าเป็นทั้งที่เก็บพีชะและเป็นตัวพีชะไปพร้อมกัน เหมือนอาคารพิพิธภัณฑที่มิได้ทำหน้าที่เป็นเพียงแค่ตึกเท่านั้น หากยังทำหน้าที่เป็นงานศิลปะที่ถูกจัดแสดงไปพร้อมกันด้วย และ (๓) หน้าที่เป็นแหล่งแห่งความยึดถือว่ามีตัวตน เกิดจากการทำงานที่ผิดพลาดของมนัสต่ออลยวิญญูณ มนัสนั้นเกิดจากอลยวิญญูณ หมุนวนไปรอบๆ แล้วยึดเอาบางส่วนของอลยวิญญูณว่าเป็นตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวร ส่วนมากความทุกข์ของเราจะเป็นผลของการทำงานที่ผิดพลาดของมนัสนี้เอง<sup>๔๒</sup> และท่านได้ให้ความหมายว่า คำว่า “อาทาน” หมายถึง การรักษา การถือไว้ การไม่ให้สูญหายไป นั่นคือการรักษาพีชะทั้งปวงเอาไว้ ซึ่งเป็นหน้าที่พื้นฐานของอลยวิญญูณ<sup>๔๓</sup> พร้อมกับได้อธิบายถึงอิทธิพลของพีชะที่มีต่อการรับรู้โลกของมนุษย์ไว้อย่างสนใจว่า

พีชะไม่เพียงแต่เป็นสิ่งที่กำหนดรูปแบบจิตใจของเราเท่านั้น หากแต่ยังปรากฏตัวออกเป็นอารมณ์แห่งการรับรู้ของเราด้วย เช่น เป็นภูเขา แม่น้ำ และบุคคล เป็นต้น เวลาที่เราพบเจออะไรก็ตาม เราจะพยายามตีความให้มันเป็นไปตามवासนาหรือความเคยชินที่มีอยู่ในใจเรา เช่น เราได้เจอใครสักคนแล้วมีความรู้สึกที่ไม่ชอบหน้าเขา ปฏิกริยาอันนี้ไม่สูญหายไปไหน มันจะถูกเก็บสะสมเป็นพีชะในใจเรา ต่อมาภายหลังเมื่อเราได้เจอเขาอีก เราก็จะเห็นเขาคนเดิมซึ่งเป็นคนที่เราไม่ชอบหน้าอยู่นั่นเอง ทั้งที่ตัวเขาคนเดิมที่เราเคยเห็นได้เปลี่ยนไปนานแล้ว ที่เป็นเช่นนี้พีชะแห่งการเห็นครั้งแรกขึ้นมามีอิทธิพลต่อการรับรู้ของเรา<sup>๔๔</sup>

จากข้อความที่ยกมาจะเห็นว่า ท่านมองว่า จิตมีความเปล่งประกาย มีหน่ออ่อนแห่งความเป็นตถาคต และมีความงดงามโดยธรรมชาติ แต่กลับกลายเป็นจิตเศร้าหมองเพราะมนัสคิดปรุงแต่งสร้างกรรมอันวิจิตรพิสดารต่างๆ ภายใต้การครอบงำของอุปกิเลส จากนั้นผลแห่งกรรมอันวิจิตรก็ถูกเก็บสะสมไว้ในจิต (อลยวิญญูณ)

<sup>๔๒</sup> Thich Naht Hanh, *Transformation at the Base*, (California: Parallax Press, 2001), pp .19-20.

<sup>๔๓</sup> Ibid, p. 21.

<sup>๔๔</sup> Ibid, pp. 45-46.

๓) เสถียร โพธิ์นันทะ ได้อธิบายถึงหลักธรรมของฝ่ายมหาสังฆิกะไว้ว่า มีการถือว่าจิตมีสภาวะเดิมบริสุทธิ์ กิเลสต่างๆ เป็นเพียงสิ่งภายนอกที่มาห่อหุ้มจิตอันบริสุทธิ์ไว้ เหมือนเมฆมาบังดวงอาทิตย์ กิเลสก็ไม่ใช่จิต ธรรมชาติจิตนี้สะอาดหมดจด แต่ที่เห็นขุ่นหมองเพราะกิเลสมาเคลือบ<sup>๔๕</sup> ซึ่งอาจารย์เสถียรได้ให้ความเห็นต่อไปว่า ทางฝ่ายเถรวาทไม่เห็นด้วยกับแนวคิดนี้ เพราะเห็นว่าแม้ขณะที่จิตว่างไม่ถูกห่อหุ้มด้วยกิเลส ซึ่งในที่นี้หมายถึง อาสวะหรืออนุสัยกิเลส แต่จิตนั้นจะได้ชื่อว่าเป็นเพียงจิตประภัสสร คือมีแสงสว่าง ผุดผ่องในตัวเอง แต่ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นจิตบริสุทธิ์ อันหมายถึงเฉพาะจิตที่ขจัดกิเลสคือ ราคะ โทสะ โมหะออกจากขันธสันดานได้โดยสิ้นเชิงเท่านั้น

นอกจากนี้ข้อความแสดงให้เห็นว่า อาทานวิญญานเป็นจิตระดับพื้นฐานที่ละเอียดอ่อนมาก เป็นแหล่งรวมของพีชะทั้งหลาย แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่าพระองค์จะไม่แสดงจิตประเภทนี้แก่คนโง่เขลา อาจจะเป็นไปได้ว่าในยุคนี้มีคนเข้าใจผิดกันมากระหว่างอาทานวิญญานกับอาตมันของฮินดู เพราะทั้งสองแนวคิดมีความคล้ายคลึงกันมาก ท่านจึงยกคำของท่านสเถิรมติที่ได้ให้คำนิยามว่า อาทานวิญญานเป็นวิญญานที่ยึดเอากายเป็นอารมณ์ ดังข้อความที่ว่า “เพราะความที่เป็นผู้ถือเอากายนี้เป็นอารมณ์ จึงมีนามเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อาทานวิญญาน เพราะเป็นผู้ธำรงยึดในภพชาตินี้”<sup>๔๖</sup> อนึ่งท่านได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับคนที่เข้านโรธสมาบัติมีชีวิตอยู่ได้อย่างไร แตกต่างจากคนตายอย่างไร เพราะเป็นที่ยอมรับกันว่านโรธสมาบัติเป็นภาวะที่จิตและเจตสิกดับไป)อจิตตกะ (ฝ่ายเถรวาท และสรวาสติวาทให้คำตอบตรงกันว่า แม้จิตและเจตสิกของคนเข้านโรธสมาบัติจะดับไปทั้งหมด แต่อายุ รูปชีวิตินทรีย์ และโออุณ ยังคงทำงานอยู่<sup>๔๗</sup> ท่านอังกัสมภีร์มหายานปัญจขันธ์ศาสตร์ ซึ่งรจนาโดยพระสเถิรมติ หนึ่งในคณาจารย์คนสำคัญของโยคอาจารย์ที่กล่าวไว้ว่า มีวิญญานอันเกี่ยวข้องกับอตตาคอยยึดถืออาลัยวิญญานเป็นอารมณ์ วิญญานดังกล่าวประกอบด้วย ความหลงในตนเอง (อตตโมหะ) ความเห็นว่าเป็นตัวเป็นตน (อตตานุทิฐิ) การถือตนว่าสำคัญ (อัสมีมานะ) ความทะยานอยากในตัวตน (อตตโมหะ) และการประชุมเข้าด้วยกัน (สัมปยุตต์) วิญญานที่เกี่ยวข้องกับอตตานี้ดำรงอยู่ตลอดเวลา นับตั้งแต่คนหนึ่งๆปฏิสนธิจนตายจากไป ไม่มีขาดสาย ยกเว้นแต่ในพระอรหันตบุคคลในอริยมรรคหรือในนโรธสมาบัติ<sup>๔๘</sup>

<sup>๔๕</sup> เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สมาการศึกษามหาเมฆกุราชวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๒๘๐.

<sup>๔๖</sup> เสถียร โพธิ์นันทะ, ชุมนุสมพระสูตรมหายาน, หน้า ๓๕๗.

<sup>๔๗</sup> เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๒๗๘, ๓๓๘.

<sup>๔๘</sup> เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญามหายาน, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๒๒), หน้า ๑๑๐-๑๑๒, อ้างใน สุมาลี มหณรงค์ชัย, พุทธศาสนมหายาน (ฉบับปรับปรุง), (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๐.